

## KANONICZNE PRAWO MAŁŻEŃSKIE OKRESU POSOBOROWEGO

I. Sobór Watykański II wiele uwagi poświęcił zagadnieniom małżeństwa i rodziny. Zagadnienia te zostały poruszone głównie w Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* o Kościele w świecie współczesnym (n. 47—52)<sup>1</sup>. Znalazły się one w początkowym rozdziale części II tegoż dokumentu, zatytułowanej: *De quibusdam problematibus urgentioribus*, a więc traktującej o bardziej palących problemach czasów dzisiejszych. Sprawy małżeństwa i rodziny, zdaniem Soboru, w najwyższym stopniu absorbują ród ludzki i budzą powszechną troskę. Postulat Soboru w odniesieniu do małżeństwa i rodziny został wyrażony już w samym tytule wspomnianego rozdziału: *De dignitate matrimonii et familiae fovenda*. Sobór pragnie zwrócić uwagę wszystkich na wielką godność małżeństwa i rodziny oraz na ogromne znaczenie tych instytucji w życiu osób indywidualnych i całej społeczności.

W sprawie godności oraz znaczenia małżeństwa i rodziny Kościół już wcześniej wiele powiedział. Naukę Kościoła dotyczącą tych zagadnień znajdujemy przede wszystkim w Encyklice *Casti connubii* Piusa XI z dnia 31 grudnia 1930 r.<sup>2</sup> W Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* Sobór przypomina tylko zasadniczy punkt widzenia Kościoła, wynikający z Ewangelii i ludzkiego doświadczenia, w świetle którego należy poszukiwać rozwiązań powikłanych problemów małżeńskich i rodzinnych. Poruszone więc zostały w Konstytucji zagadnienia: a) małżeństwo i rodzina w świecie dzisiejszym, b) świętość małżeństwa i rodziny, c) miłość małżeńska, d) płodność małżeńska, e) uzgadnianie miłości małżeńskiej z poszanowaniem życia ludzkiego, f) obowiązek przejawiania troski o lepsze zrozumienie małżeństwa i rodziny. Kanonistę szczególnie interesują słowa Soboru wyrażające istotę i cel małżeństwa: „Głęboka wspólnota życia i miłości małżeńskiej, ustanowiona przez Stwórcę i unormowana Jego prawami, zawiązuje się przez przymierze małżeńskie, czyli przez nieodwołalną osobistą zgodę. W ten sposób aktem osobowym, poprzez który małżonkowie wzajemnie się sobie oddają i przyjmują, powstaje z woli Bożej instytucja trwała także wobec społeczeństwa. Ten święty związek, ze względu na dobro tak małżonków i potomstwa, jak i społeczeństwa, nie jest uzależniony od ludzkiego sądu. Sam bowiem Bóg jest twórcą małżeństwa obdarzonego różnymi dobrami i celami. Wszystko to ma ogromne znaczenie dla trwania rodzaju ludzkiego, dla rozwoju osobowego i wiecznego losu poszczególnych członków rodziny, dla godności, stałości, pokoju i pomyślności samej rodziny oraz całego społeczeństwa ludzkiego. Z samej zaś natury swojej instytucja małżeństwa oraz miłość małżeńska nastawione są na rodzenie i wychowanie potomstwa, co stanowi jej jakby szczytowe uwiecznienie. W ten sposób mężczyzna i kobieta, którzy przez przymierze małżeńskie „już nie są dwoje, lecz jedno ciało” (Mt 19, 6), przez najściślejsze zespolenie osób i działań świadczą sobie wzajemnie pomoc i posługę oraz doświadczają sensu swej jedności i osiągają ją w coraz pełniejszej mierze. To głębokie zjednoczenie będące wzajemnym oddaniem się sobie dwóch osób, jak również dobro dzieci, wymaga pełnej wierności małżonków i prze ku nierozdzielnej jedności ich współżycia” (n. 48). Sobór, aby podkreślić, że umowa małżeńska różni się od innych umów, na określenie przyczyny sprawczej małżeństwa użył wyrażenia „przymierze małżeń-

<sup>1</sup> AAS 58 (1966) 1025—1120.<sup>2</sup> AAS 22 (1930) 543—555.

skie" (*foedus coniugalis*), a do celów małżeństwa zaliczył też miłość małżeńską i wzajemne doskonalenie się małżonków.

Wzmianki o małżeństwie i rodzinie znalazły się także w innych dokumentach Soboru Watykańskiego II<sup>3</sup>. Postulaty dotyczące odnowy liturgii sakramentu małżeństwa zostały wyrażone w Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* o liturgii świętej (n. 77—78)<sup>4</sup>. W Dekrecie *Orientalium Ecclesiarum* o katolickich Kościołach wschodnich Sobór postanowił, że forma kanoniczna przy zawieraniu małżeństwa mieszanego pomiędzy katolikiem wschodnim i ochrzczonym niekatolikiem wschodnim obowiązuje tylko pod sankcją godziwości; do ważności wystarcza obecność kapłana (*praesentia ministri sacri*), z zachowaniem jednak innych przepisów obowiązujących (n. 18)<sup>5</sup>.

II. W związku z koniecznością wprowadzenia w życie niektórych postanowień Soboru Watykańskiego II, jak również w ramach posoborowej odnowy prawa kanonicznego, ukazały się liczne dokumenty Stolicy Apostolskiej, które w nowy sposób uregulowały wiele zagadnień kanonicznego prawa małżeńskiego. I tak:

1. Papiież Paweł VI w Motu proprio *Pastorale munus* z dnia 30 listopada 1963 r.<sup>6</sup> poszerzył władzę biskupów w zakresie dyspensowania od przeszkód małżeńskich i uzdrawiania małżeństw w związku. Biskupi zostali upoważnieni do dyspensowania na podstawie władzy zwyczajnej od wszystkich przeszkód małżeńskich niższego stopnia (zob. kan. 1042 § 2), jeżeli zachodzi słuszną i rozumna przyczyna, oraz od przeszkód odmiennego wyznania i różnej religii, jeżeli nagli słuszną i poważną przyczyna (fac. 19—20). Uzyskali też władzę uzdrawiania w związku małżeństw nieważnych z powodu przeszkód niższego stopnia i przeszkody różnej religii oraz z powodu niezachowania formy kanonicznej (fac. 21—22), a także władzę zezwalania na interpelacje przed chrztem strony nawracającej się i dyspensowania od nich w związku z zamiarem tejże strony skorzystania z przywileju wiary (fac. 23)<sup>7</sup>.

2. W Instrukcji *Matrimonii sacramentum* z dnia 18 marca 1966 r. Kongregacja Nauki Wiary ostrożnie podjęła próbę reformy przepisów dotyczących małżeństw mieszanych zgodnie z duchem ekumenicznym. Między innymi złagodzone zostały przepisy dotyczące rękojmi stron i formy liturgicznej małżeństwa mieszanego oraz zniesiona została kara ekskomunikacji zastrzeżonej ordynariuszowi za przekroczenie przepisu kan. 1063, czyli za zawieranie przez katolika małżeństwa *coram ministro acatholico* (zob. kan. 2319 § 1 n. 1)<sup>8</sup>.

3. Dzięki Motu proprio *De Episcoporum muneribus* Pawła VI z dnia 15 czerwca 1966 r. nastąpiło dalsze poszerzenie władzy biskupów w zakresie dyspensowania od przeszkód małżeńskich i uzdrawiania małżeństw w związku. Stolicy Apostolskiej zostały zarezerwowane jedynie dyspensy:

- 1) od przeszkody braku wieku wymaganego do ważnego zawarcia małżeństwa, ilekroć brak ten przekracza jeden rok;
- 2) od przeszkody małżeńskiej wynikającej z diakonatu, ze święceń prezbiteratu oraz z uroczystej profesji zakonnej;
- 3) od przeszkody występku, jeżeli miało miejsce małżonkobójstwo po myśli kan. 1075 n. 2—3;
- 4) od przeszkody pokrewieństwa w linii prostej i w linii bocznej do drugiego stopnia dotykającego pierwszego;
- 5) od przeszkody zrodzonej z powinowactwa w linii prostej;
- 6) od wszystkich przeszkód małżeńskich, jeżeli chodzi o małżeństwa mieszane, ilekroć nie mogą być zachowane wymogi zabezpieczające wiarę strony katolickiej i katolickie wychowanie potomstwa, o których jest mowa w n. I Instrukcji *Matrimonii sacramentum* Kongregacji Nauki Wiary z dnia 18 marca 1966 r.;
- 7) od formy przepisanej w prawie do ważnego zawarcia małżeństwa;
- 8) od obowiązku ponowienia zgody małżeńskiej przy uzdrawianiu małżeństwa

<sup>3</sup> Zob. Konst. dogm. *Lumen Gentium* o Kościele, n. 11, 29, 41. AAS 57 (1965) 5; Dekret *Christus Dominus* o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele, n. 12. AAS 58 (1966) 673; Dekret *Optatum totius* o formacji kapłańskiej, n. 10. AAS 58 (1966) 713; Dekret *Apostolicum actuositatem* o apostołstwie świeckich, n. 9, 11, 30. AAS 58 (1966) 837; Dekret *Ad gentes divinitus* o działalności misyjnej Kościoła, n. 19, 39. AAS 58 (1966) 947; Dekret *Presbyterorum ordinis* o posłudze i życiu kapłanów, n. 6. AAS 58 (1966) 991; Dekl. *Gravissimum educationis* o wychowaniu chrześcijańskim, n. 3, 6—8, 30. AAS 58 (1966) 728; Dekl. *Dignitatis humanae* o wolności religijnej, n. 5. AAS 58 (1966) 929.

<sup>4</sup> AAS 50 (1964) 97.

<sup>5</sup> AAS 57 (1965) 76.

<sup>6</sup> AAS 58 (1964) 5—12.

<sup>7</sup> Zob. dekl. z dnia 28 XI 1964 r. AAS 57 (1965) 187.

<sup>8</sup> AAS 58 (1966) 235—239.

w zawiązku, ilekroć: a. wymagana jest dyspensa od przeszkody zarezerwowanej Stolicy Apostolskiej; b. chodzi o przeszkodę prawa naturalnego lub Bożego, która w międzyczasie ustala; c. nie mogą być zachowane warunki przepisane dla małżeństw mieszanych w n. I wspomnianej Instrukcji *Matrimonii sacramentum* (n. IX, 11—18)<sup>9</sup>.

Analogiczne uprawnienia biskupów katolickich Kościołów wschodnich zostały określone w Motu proprio *Episcopalis potestatis* z dnia 2 maja 1967 r. (n. VIII)<sup>10</sup>.

4. Kongregacja Kościołów Wschodnich Dekretem *Crescens matrimoniorum* z dnia 22 lutego 1967 r. uznała za ważne małżeństwa mieszane katolików obrządku łacińskiego z ochrzczonymi niekatolikami wschodnimi. W odniesieniu do tych małżeństw kanoniczna forma zawarcia małżeństwa jest wymagana odąd tylko do godziwości aktu prawnego, a nie jego ważności; do ważności wystarcza obecność ministra świętego. Ordynariusze miejscowi, udzielający dyspensy od odmiennego wyznania, otrzymali władzę dyspensowania od obowiązku zachowania formy kanonicznej zawarcia małżeństwa *ad liceitatem*, jeżeli istnieją trudności, które ich zdaniem wymagają takiej dyspensy<sup>11</sup>.

5. W Konstytucji Apostolskiej *Regimini Ecclesiae Universae* Papieża Pawła VI z dnia 15 sierpnia 1967 r. między innymi zostały ustalone zasady kompetencyjne co do spraw małżeńskich obowiązujące w Kurii rzymskiej. Kompetencja Kongregacji Sakramentów co do tych spraw została wyrażona w następujących słowach: „Kongregacja Sakramentów, której przewodniczy kardynał prefekt, mając do pomocy sekretarza i podsekretarza, rozpatruje wszystkie sprawy, które dotyczą dyscypliny siedmiu sakramentów, nie naruszając jednak kompetencji: Kongregacji Nauki Wiary — co do strony doktrynalnej zagadnienia; Kongregacji Obrzędów — co do obrzędów i ceremonii przy sprawowaniu, administrowaniu i przyjmowaniu sakramentów; Sygnatury Apostolskiej — tak co do rozszerzania kompetencji w tychże sprawach, jak i co do obowiązku czuwania nad wymiarem sprawiedliwości zgodnie z prawem oraz erygowania trybunałów regionalnych i międzyregionalnych; Roty Rzymskiej — co do spraw o nieważność małżeństwa... Ona sama rozpatruje również fakt niedopełnienia małżeństwa, także między stroną katolicką i niekatolicką ochrzczonej, jak również między niekatolickimi stronami ochrzczonymi, należącymi czy to do obrządku łacińskiego czy wschodniego, oraz istnienie przyczyn wymaganych do udzielenia dyspensy i wszystkie inne sprawy, które łączą się z wyżej wymienionymi. W sprawach o niedopełnienie małżeństwa zawartego między małżonkami należącymi do obrządków wschodnich czuwa, aby akta zostały przejrane przez specjalną komisję rzeczoznawców, biegłych w sprawach Kościołów wschodnich” (n. 54, 56). Kompetencja Kongregacji Nauki Wiary odnośnie do spraw małżeńskich została wyrażona w Konstytucji następująco: „Do niej również należy rozpatrywanie od strony prawnej i faktycznej spraw związanych z przywilejem wiary” (n. 34). Szczególną kompetencję w odniesieniu do spraw małżeńskich posiada Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej (n. 104—107). Kompetencja Roty Rzymskiej w zakresie spraw o nieważność małżeństwa została rozciągnięta na wszystkie sprawy prawnie skierowane do Stolicy Apostolskiej, rozstrzygnięte przez sąd jakiegokolwiek ordynariusza (n. 109)<sup>12</sup>.

6. Dekretem *Ordo celebrandi matrimonium* Kongregacji Obrzędów z dnia 19 marca 1969 r. promulgowane zostały obrzędy sakramentu małżeństwa, odnowione zgodnie z postulatami Soboru Watykańskiego II, wyrażonymi w Konstytucji *Sacro-sanctum Concilium* o liturgii świętej. Przepisane obrzędy liturgiczne zostały poprzedzone wstępem o charakterze katechetycznym i normatywnym.

7. Kolejna reforma przepisów dotycząca małżeństw mieszanych została dokonana przez Papieża Pawła VI w Motu proprio *Matrimonia mixta* z dnia 31 marca 1970 r. Zasadnicze postanowienia zawarte w tym dokumencie są następujące:

1) niegodziwe jest małżeństwo zawarte — bez uprzedniej dyspensy ordynariusza miejsca — pomiędzy dwiema osobami ochrzczonymi, z których jedna jest katolicka, druga zaś niekatolicka; małżeństwo takie z natury swej stwarza przeszkodę dla pełnej wspólnoty duchowej małżonków;

2) nieważne jest małżeństwo zawarte — bez uprzedniej dyspensy ordynariusza miejsca — pomiędzy dwiema osobami, z których jedna została ochrzczone w Kościele katolickim lub była do niego przyjęta, druga zaś nie jest ochrzczonej;

<sup>9</sup> AAS 58 (1966) 467—472.

<sup>10</sup> AAS 59 (1967) 385—390.

<sup>11</sup> AAS 59 (1967) 165—166.

<sup>12</sup> AAS 59 (1967) 885—928.



3) Kościół nie odmawia dyspensy od powyższych dwóch przeszkód, biorąc pod uwagę okoliczności miejscowe i osobowe, byleby tylko istniała słuszna przyczyna;

4) aby uzyskać od ordynariusza miejscowego dyspensę od przeszkody, strona katolicka powinna oświadczyć, że jest gotowa odsunąć od siebie wszelkie niebezpieczeństwo utraty wiary, a ponadto szczerze przyrzec, że wszystko uczyni, aby potomstwo jej zostało ochrzczone w Kościele katolickim i wychowane po katolicku;

5) strona niekatolicka powinna być w odpowiednim czasie powiadomiona o powyższych zobowiązaniach strony katolickiej;

6) obie strony mają być pouczone o celach i istotnych przymiotach małżeństwa, które nie mogą być wykluczone przez żadną z nich;

7) do kompetencji Konferencji Biskupów należy określenie sposobu składania wyżej wspomnianych deklaracji i przyrzeczeń, których nie wolno pominąć; mogą one być złożone tylko ustnie, albo także na piśmie, albo też wobec świadków;

8) małżeństwa mieszane powinny być zawierane z zachowaniem formy kanonicznej, która jest wymagana do ważności; jednakże w mocy pozostaje Dekret *Crescens matrimoniorum* Kongregacji Kościołów Wschodnich z dnia 22 lutego 1967 r.;

9) ordynariuszom miejscowym przysługuje prawo dyspensowania od formy kanonicznej zawierania małżeństw mieszanych, jeżeli poważne trudności nie pozwalają na jej zastosowanie; do Konferencji Biskupów zaś należy określenie norm, na podstawie których byłaby udzielana dyspensa w sposób jednakowy i godziwy, przy zachowaniu wszakże jakiejś publicznej formy obrzędu;

10) duszpasterze powinni zatroszczyć się, aby wszystkie małżeństwa ważne zawarte zostały zapisane w parafialnej księdze zaślubionych; Konferencje Biskupie mają wydać normy określające jednakowy sposób na danym terytorium odnotowywania kanonicznego małżeństw zawartych w formie publicznej, po uzyskaniu dyspensy od formy kanonicznej;

11) gdy chodzi o formę liturgiczną zawierania małżeństwa mieszanego, należy zastosować obrzędy przewidziane w Rytuale rzymskim, nieco zróżnicowane dla małżeństw pomiędzy stroną katolicką i niekatolicką osobą ochrzczonej oraz dla małżeństw pomiędzy stroną katolicką i osobą nie ochrzczonej; jednakże ordynariusz miejscowy może zezwolić, jeżeli przemawiają za tym okoliczności, na zawarcie małżeństwa pomiędzy osobą katolicką i ochrzczonej osobą niekatolicką w czasie Mszy św.;

12) Konferencje Biskupów mają powiadomić Stolicę Apostolską o swoich zarządzeniach dotyczących małżeństw mieszanych;

13) nie wolno zawierać małżeństwa wobec kapłana lub diakona katolickiego i ministra niekatolickiego w ten sposób, że każdy z nich wykonuje równocześnie swój obrzęd; również przed lub po obrzędzie katolickim nie wolno dokonywać innego obrzędu religijnego w celu wyrażenia lub odnowienia zgody małżeńskiej;

14) ordynariusze miejscowi oraz proboszczowie powinni zatroszczyć się o to, by małżonkowi katolickiemu i dzieciom zrodzonym z małżeństwa mieszanego nie zabrakło duchowej pomocy, potrzebnej do wypełnienia ich obowiązków sumienia; mają też przypominać stronie katolickiej o obowiązku dawania świadectwa wierze katolickiej oraz wspomagać małżonków w ugruntowywaniu jedności małżeńskiej i rodzinnej, która w przypadku chrześcijan ma swe źródło w chrzcie;

15) zniesione zostały wszystkie kary ustanowione w kan. 2319; jeżeli ktoś zaciągnął te kary, to skutki ich ustały, z zachowaniem jednak obowiązków, o których jest mowa w n. 4 obecnych przepisów;

16) ordynariusz miejscowy może w związku uzdrowić małżeństwo mieszane, po wypełnieniu warunków, o których jest mowa w n. 4 i 5 obecnych przepisów i z zachowaniem innych warunków wymaganych przez prawo;

17) w razie szczególnej trudności lub wątpliwości co do zastosowania przepisanych norm, należy odnieść się do Stolicy Apostolskiej<sup>13</sup>.

8. Ukazały się też dwa ważne dokumenty Stolicy Apostolskiej z zakresu kanonicznego procesu małżeńskiego, a mianowicie *Motu proprio Causas matrimoniales* Pawła VI z dnia 28 marca 1971 r.<sup>14</sup> oraz Instrukcja *Dispensationis matrimonii* Kongregacji Sakramentów z dnia 7 marca 1972 r.<sup>15</sup>. Pierwszy z nich zawiera normy mające w pewnym stopniu posłużyć do szybszego załatwiania spraw o nieważność małżeństwa we wszystkich sądach kościelnych, drugi zaś reformuje niektóre przepisy dotychczas obowiązujące w postępowaniu o niedopełnienie małżeństwa.

<sup>13</sup> AAS 62 (1970) 257—265.

<sup>14</sup> AAS 63 (1971) 441—446.

<sup>15</sup> AAS 64 (1972) 244—252.

Wyżej wymienione dokumenty Stolicy Apostolskiej bezpośrednio i w sposób zasadniczy ukształtowały po Soborze Watykańskim II kanoniczne prawo małżeńskie. Aby jednak mieć pełny obraz reformy posoborowego prawa małżeńskiego, trzeba uwzględnić także cały szereg innych dokumentów Stolicy Apostolskiej, które tylko pośrednio i jakby ubocznie dotyczą tegoż prawa, np. Dyrektorium ekumeniczne *Ad totam Ecclesiam* Sekretariatu Jedności Chrześcijan z dnia 14 maja 1967 r.<sup>16</sup>, Motu proprio *Sacrum diaconatus ordinem* z dnia 18 czerwca 1967 r.<sup>17</sup>, Encyklikę *Sacerdotalis coelibatus* z dnia 24 czerwca 1968 r.<sup>18</sup>, Motu proprio *Ministeria quaedam* z dnia 15 sierpnia 1972 r.<sup>19</sup>, Motu proprio *Ad pascendum* z dnia 15 sierpnia 1972 r.<sup>20</sup>.

Również Konferencja Biskupów Polskich po Soborze Watykańskim II wydała wiele wytycznych odnoszących się do zawierania małżeństw w Kościele polskim. Należy tu wymienić przede wszystkim dwie instrukcje z dnia 12 lutego 1969 r. i 11 marca 1975 r. w sprawie przygotowania wiernych do sakramentu małżeństwa i duszpasterstwa rodzin<sup>21</sup> oraz wskazania z dnia 1 kwietnia 1971 r. w sprawie realizacji Motu proprio *Matrimonia mixta* Pawła VI<sup>22</sup>. Konferencja Biskupów Polskich wprowadziła też w życie nowe *Obrzędy sakramentu małżeństwa* (Katowice 1974), zatwierdzone dekretem Kongregacji Kultu Bożego z dnia 16 listopada 1972 r., dostosowane do zwyczajów diecezji polskich.

III. Z powyższego zestawienia dokumentów jasno wynika, że kanoniczne prawo małżeńskie po Soborze Watykańskim II uległo znacznym przeobrażeniom. Ponieważ odgrywa ono poważną rolę w duszpasterstwie, przeto zaszła potrzeba dostarczenia duchowieństwu, studentom prawa kanonicznego i alumnom seminariów duchownych zaktualizowanego podręcznika kanonicznego prawa małżeńskiego. Tego nielatwego zadania podjął się ks. Marian Żurowski, profesor kanonicznego prawa małżeńskiego na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Już w 1971 r. ukazało się w Wydawnictwie ATK przygotowane przez niego, uzupełnione zgodnie z prawem posoborowym, drugie wydanie podręcznika ks. prof. Stefana Biskupskiego pt. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego. Teoria małżeństwa i prawo materialne*, cz. I—II. Podręcznik ten, wydany w niewielkim nakładzie, rozszedł się szybko. Zapotrzebowanie na tego rodzaju publikację istniało nadal. Ks. M. Żurowski ponownie wyszedł mu naprzeciw, wydając tym razem własny podręcznik pt. *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego* (Księgarnia Św. Jacka, Katowice 1976, ss. 460).

Układ podręcznika ks. M. Żurowskiego jest tradycyjny, podyktowany układem kodeksowego prawa małżeńskiego. Autor, wyłożywszy zagadnienia prawnomałżeńskie natury ogólnej (rozdz. I), porusza kolejno kwestie szczegółowe: przygotowanie do małżeństwa (rozdz. II), przeszkody wzbraniające i zrywające (rozdz. III), zgoda małżeńska (rozdz. IV), forma prawna zawierania małżeństwa (rozdz. V), separacja małżonków (rozdz. VI), uwaźnienie małżeństwa pozornego (rozdz. VII). Pracę uzupełnia skorowidz rzeczowy, ułatwiający mniej zorientowanym w układzie kanonicznego prawa małżeńskiego wyszukanie odpowiedniej kwestii.

Autor pracy dobrze zna swój przedmiot. Nie ogranicza się on do ukazania samej treści przepisów ustawy małżeńskiej, ale treść tę pogłębia przez rozważania teoretyczne oraz badania historyczne i prawnoporównawcze. W pracy często spotykamy się z oceną przepisów prawa małżeńskiego z punktu widzenia potrzeb duszpasterskich i życiowych. Uwzględnione też zostały zmiany zaproponowane w projekcie prawa małżeńskiego, które znajdzie się w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego. Praca jest udokumentowana notkami bibliograficznymi. W ten sposób otrzymaliśmy pogłębiony podręcznik typu akademickiego, zawierający pełną syntezę wiedzy kanonistycznej z zakresu prawa małżeńskiego, dostosowany do obowiązującego programu studiów kanonistycznych.

Jednakże nie sposób powstrzymać się od wyrażenia cichego żalu z powodu niewykorzystania w pracy kilku momentów dydaktycznych i niespełnienia niektórych, możliwych do przewidzenia, postulatów czytelnika.

Przed wszystkim Autor nie nawązał we wstępie swej pracy do stanu badań w zakresie kanonicznego prawa małżeńskiego. Czytelnik chętnie dowiedziałby się o klasycznych monografiach kanonicznego prawa małżeńskiego, które zajęły trwałą

<sup>16</sup> AAS 59 (1967) 574—592; część II z dnia 18 IV 1970 r. w: AAS 62 (1970) 705—724.

<sup>17</sup> AAS 59 (1967) 697—704.

<sup>18</sup> AAS 59 (1967) 657—697.

<sup>19</sup> AAS 64 (1972) 529—534.

<sup>20</sup> AAS 64 (1972) 534—540.

<sup>21</sup> Warm. Wład. Dłec. 24 (1969) 120—134; 27 (1972) 111—117; 30 (1975) 85—71.

<sup>22</sup> Tamże, 26 (1971) 225—231.



pozycję w światowej literaturze kanonistycznej. Sporo publikacji z tego zakresu — oczywiście, że różnej wartości naukowej — zawiera polska literatura kanonistyczna. Należy doceniać dorobek naukowy innych. Każda praca stanowi ogniwo w ogólnym rozwoju nauki w danym zakresie. Należało więc w jakiejś formie wspomnieć o tych, którzy wcześniej ukazali, czy nawet próbowali ukazać, system kanonicznego prawa małżeńskiego. Polskie studia kanonistyczne początkami swymi sięgają przecież XIV wieku i wielu spośród kanonistów polskich zajmowało się prawem małżeńskim.

Pominiętym momentem dydaktycznym jest zrezygnowanie z bibliografii przedmiotu. Załączone zestawienie bibliograficzne nie tylko stanowi dokumentację pracy, ale jednocześnie pełni funkcję dydaktyczną przez to, że umożliwia czytelnikowi pogłębienie wiedzy w zakresie danego zagadnienia. Bibliografia załącznikowa w dużym stopniu przyczynia się do upowszechnienia wiedzy oraz zaoszczędza czas przy szukaniu interesujących publikacji. To prawda, że bibliografia kanonicznego prawa małżeńskiego jest przeogromna i różnej wartości. Można jednak było dokonać wyboru, ukazując podstawowe pozycje zagraniczne, które należy znać, oraz odpowiednie pozycje polskie, zwłaszcza z okresu posoborowego. Wydaje się, iż zbyt często zapominamy o tym, że bibliografia chlubnie świadczy o rodzinnych osiągnięciach i wpływie na rozwój danej dziedziny nauki oraz chroni przed zapomnieniem rodzime publikacje. Nierzadko się zdarza, że w różnych pracach naukowych powołujemy się na słabe publikacje zagraniczne, aby przez to podkreślić znajomość literatury obcej, a zapominamy o publikacjach rodzimych, które świadczą o własnym dorobku.

Niedocenionym momentem dydaktycznym w pracy jest mało przejrzysty zestaw źródeł poznania kanonicznego prawa małżeńskiego okresu posoborowego (s. 15—16). Wymienione zostały posoborowe dokumenty Stolicy Apostolskiej, jednakże w wielu przypadkach czytelnik nie może dowiedzieć się czego te dokumenty dotyczą. Zwięzła charakterystyka tych dokumentów byłaby mile przyjęta przez tych, którzy dobrze znają tylko kodeksowe prawo małżeńskie. A ponadto należało wyodrębnić te dokumenty, które tylko pośrednio i ubocznie dotyczą prawa małżeńskiego; zmieszanie ich z dokumentami zasadniczymi zaciemnia spojrzenie na całość posoborowego prawa małżeńskiego.

Zbyt skąpe jest objaśnienie użytych w pracy skrótów (s. 10—11), zważywszy, że praca nie zawiera bibliografii załącznikowej. Np. objaśnienie skrótu DA: „Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*” jest niewystarczające, gdyż nie wynika z niego, że chodzi o dokument Soboru Watykańskiego II. Nieco też razi często stosowane skróty w tekście pracy, np. „MPEM stwierdza” (zob. s. 97—103). Tego rodzaju skróty bardziej nadają się do umieszczenia w nawiasach, a przede wszystkim w notkach bibliograficznych.

Brzmienie niektórych tytułów w pracy mogło być bardziej komunikatywne. Np. „Ślub prywatny i publiczny prosty” (s. 117), „Personalne zdeterminowanie świadka urzędowego” (s. 305). Pod tytułem: „Przeszkody wzbraniające” został zamieszczony podtytuł: „Osoby ochrzczone, które odstąpiły od wiary, lub żyją wbrew jej zasadom” (s. 148); źle on brzmi w zestawieniu z podtytułami wyrażonymi pod punktami A, B i C. Chyba należałoby obecnie mówić nie o przeszkodzie wyższych święceń (s. 172), lecz o przeszkodzie święceń lub święceń kapłańskich, gdyż posoborowe prawo kanoniczne zniósło podział święceń kapłańskich na niższe i wyższe<sup>23</sup>. Rozdział VI pracy został zatytułowany: „Separacja małżonków” (s. 381). Przez separację w prawie kanonicznym zwykliśmy rozumieć tylko rozłączenie małżonków od wspólnego łoża, stołu i mieszkania, mimo dalszego trwania między nimi węzła małżeńskiego. Tymczasem w powyższym rozdziale jest mowa nie tylko o separacji w zwykłym rozumieniu, ale także o rozwiązaniu węzła małżeńskiego (separacja pełna).

Wydaje się, że długie cytaty z dokumentów, zamieszczane w tekście pracy, powinny mieć odmienny krój czcionki. Również należało jakoś rozwiązać od strony graficznej dość często przytaczane dłuższe partie tekstów z podręcznika S. Biskupskiego<sup>24</sup>.

W wyniku niedokładnej korekty spotykamy w omawianym podręczniku takie wyrażenia, jak: *Dictionaire* (s. 10), *Didascalia et Constitutiones apostolicae* (s. 10), *Crescens matrimonium* (s. 16), „instytucja małżeńska” — zamiast „instytucja małżeństwa” (s. 30),

<sup>23</sup> Zob. Motu proprio *Ad pascendum*, 15 VIII 1972. AAS 64 (1972) 534.

<sup>24</sup> Autor był upoważniony przez ks. prof. S. Biskupskiego do takiego korzystania z jego podręcznika

Szkoda, że Autor nie zamieścił na końcu swej pracy — w formie dodatku — ważniejszych źródeł posoborowego prawa małżeńskiego w języku oryginalnym, które nie dla każdego są łatwo dostępne. Ułatwiłyby one czytelnikowi poprawne zrozumienie poruszonych w pracy zagadnień.

Powyższe postulaty i uwagi pod adresem omawianej pracy wyniknęły głównie stąd, że Autor — jak można domyślać się — przygotowując pracę do druku, dysponował bardzo ograniczonym czasem. Nie mogą one przesłonić faktu, że ks. M. Żurowski ubogacił polską literaturę kanonistyczną wartościową publikacją naukową, a jednocześnie dał do rąk duszpasterzy, pracowników kurii biskupich, studentów prawa kanonicznego i alumnów seminariów duchownych praktyczny i pogłębiony podręcznik do poznania prawa małżeńskiego, obowiązującego w Kościele po Soborze Watykańskim II.